

8. Шульга А. Л. Гуманітаризація освіти / А. Л. Шульга // Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 158–159.

Отримано 31.01.2014 р.

УДК 159.9

Щербина В.Л.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат соціологічних наук, науковий співробітник

ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ БАГАТОУКЛАДНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема соціально-психологічного дослідження процесів розвитку цілісності особистості в умовах сучасного суспільства. На основі припущення про наявність типів соціалізації особистості відповідно до різних культурних укладів автор описує типи цілісності особистості. На думку автора, можна виділити три таких типи, які розрізняються за тлумаченням цінностей соціалізації – традиційний, модерновий, постмодерновий.

Ключові слова: соціалізація, цілісність особистості, культурний уклад, механізми соціалізації, норми, цінності

В статье рассматривается проблема социально-психологического исследования процессов развития целостности личности в условиях современного общества. На основе допущения о наличии типов социализации соответствующих различным культурным укладам, автор описывает типы целостности личности. С точки зрения автора можно выделить следующие типы, которые различаются в соответствии с истолкованием ценностей социализации – традиционный, современный, постмодерновый.

Ключевые слова: социализация, целостность личности, культурный уклад, механизмы социализации, нормы, ценности

In the article the problem of socially-psychological research of processes of development of integrity of personality is examined in the conditions of modern society. On the basis of assumption about the presence of types of socialization corresponding to the different cultural modes, an author describes the types of integrity of personality. From the point of view of author it is possible to distinguish next types that differentiate in accordance with interpretation of values of socialization - traditional, modern, postmodern.

Keywords: socialization, integrity of personality, cultural mode, mechanisms of socialization, norm, value

Актуальність. Кожне суспільство на основі притаманних йому інституційних вимог та принципів побудови процесів соціалізації особистості висуває до неї конкретні вимоги і надає певні ресурси, щоб особистість могла соціалізуватися відповідно до них. Соціальні трансформації, серед іншого, ведуть до змін як змістовної складової соціалізації, так і до трансформації самих її механізмів. Соціалізація відбувається на основі певних культурних укладів, які надають абстрактно-логічні та чуттєво-образні тлумачення тому, що відбувається з людиною на різних етапах її життя. Ці культурні коди значною мірою визначають характер формування психоемоціональної складової у життєдіяльності людини, впливають на основу її ціннісних орієнтацій у життєвому середовищі та уявлень

[°] © Щербина В.Л., 2014 р.

про необхідні форми поведінки. У процесі соціальних трансформацій, які переживає сучасне українське суспільство, відбуваються докорінні зміни у свідомості людей, переоцінка цінностей, відкидання застарілих ідеалів та побудова нових систем цінностей. Зокрема, суспільство як середовище соціалізації стає більш культурно різноманітним – актуалізуються сегменти культури, які ще донедавна вважалися архаїчними, виникають новітні утворення, значно розширюється присутність світових культур у середовищі масового спілкування. Це створює як додаткові можливості, так і нові ризики і загрози формуванню особистості людини. У зв'язку з цим у гуманітарних науках відбувається посилення соціальної ролі та відповідного дослідницького інтересу до змін ролі окремої особистості в такому суспільстві. Зміна парадигм мислення, процесів соціалізації відбувається в контексті посилення соціальних трансформацій, що ведуть до посилення зовнішніх впливів на окремі суспільства, їх урізноманітнення, зростання динаміки і масштабів соціальних процесів загалом. Це актуалізує проблему створення нових концепцій цілісності особистості, в яких на перший план виходить така інтегративна якість, як особиста відповідальність за те, що відбувається з людиною та суспільством. Сучасні соціальні зміни українського суспільства як складова процесів глобалізації та інформатизації змінюють характер та зміст соціалізаційних процесів, інститутів та механізмів, що відбувається, зокрема, у проблематизації процесу становлення цілісної особистості сучасної людини. Це призводить до появи соціальних, психологічних та педагогічних ризиків і проблем, відбивається на характері ідентичності сучасної людини та процесі розвитку сучасного гуманітарного середовища в Україні, а, відтак, ефективності процесів державотворення. Дослідження процесів соціалізації особистості за таких умов та розвитку її цілісності, становить актуальну наукову та практичну проблему, що й визначає актуальність даної статті.

Ступінь дослідженості проблеми. Проблеми комплексного розвитку особистості та її цілісності складають міжпредметну галузь досліджень, різні аспекти якої досліджують філософи, соціологи, психологи, культурологи та педагоги. У вітчизняній філософії проблеми соціалізації особистості знайшли своє втілення в роботах І. І. Кального, А. О. Ручки, В. Г. Табачковського, О. Д. Шоркіна, Ю. Д. Парунової. У педагогічній науці на сучасному етапі проблема соціалізації особистості вирішується в контексті особистісно-орієнтованої освіти, витоки якої знаходимо в роботах К. Роджерса. До цього напрямку належать дослідження Є. В. Бондаревської, А. І. Ковальової, О. В. Мудрика, А. В. Петровського. Соціологія розглядає зазначену проблематику переважно у межах "розуміючої соціології" та структурного функціоналізму. У роботах М. Вебера, Е. Дюркгайма, Р. Мертон, Т. Парсонса розглядаються різні аспекти особистості як об'єкта соціалізації. Проблеми співвідношення соціалізації та індивідуалізації цікавлять Ф. Гіденса, Г. Зіммеля. Ця ж проблема піднімається й у символічному інтеракціонізмі Дж. Міда та теорії "дзеркального Я" Ч. Кулі, у феноменологічній соціології П. Бергера, Т. Лукмана, А. Шюца, які наполягають на тому, що особистість – це, навпаки, суб'єкт соціалізації. Етапи соціалізації розглядає Г. Тард. Сучасна соціологія звертається переважно до осмислення соціалізації особистості в умовах формування інформаційного суспільства. Це дослідження Д. Белла, З. Баумана, Н. Смелзера, О. Тоффлера, на

пострадянському просторі – І. Ю. Кисельова, В. В. Малахова, В. О. Матусевич, К. Г. М'яло, Н. М. Федотової, В. Г. Полохала, І. М. Попової, І. М. Растової, А. Г. Смирнової, Т. В. Хрієнко, В. А. Ядова. У рамках своєї предметної царини психологія розглядає проблему соціалізації як процес впливу на психіку людини. Цією проблематикою переймаються майже всі школи, що розробляють теорію особистості – фрейдизм, біхевіоризм, гештальтпсихологія тощо. В наш час впливовими напрямками в цій галузі є феноменологічний та когнітивний, які тлумачать активність людини як прояв її творчої природи. На думку представників цих напрямків (К. Роджерс, Х. Теджфел) людина засвоює в процесі соціальної взаємодії лише те, що сприяє її самоактуалізації. Варто також відзначити роботи Е. Еріксона, що зробив значний внесок у розробку концепції ідентичності. У радянській та пострадянській психології проблеми соціалізації досліджувались у роботах В. С. Агєєва, Г. М. Андрєєвої, О. Г. Асмолова, Л. С. Виготського, І. С. Кона, К. В. Коростеліної. Вітчизняний науковий доробок складають праці, авторами яких є С. Д. Максименко, І. В. Ващенко, О. І. Власова, С. Ю. Пащенко, Л. Г. Терлецька, І. В. Данилюк. Закордонна психологія розглядає проблеми соціалізації з позиції її впливу на психіку людини взаємозв'язку в ній біологічного та соціального. Цілісність особистості розглядається як аспект її самоактуалізації та конструювання ідентичностей. Однак концепції соціалізації особистості розвивалися в умовах суспільного порядку, який останнім часом зазнав значних історичних змін. Зокрема, одноукладність та одномірність суспільства змінилася його багатомірністю, закритістю і сталістю соціальних процесів – відкритістю та динамічністю. Суспільство як середовище соціалізації стало більш динамічним та різнонаправленим і постає перед особистістю все більшою мірою не як система вимог та можливостей, а як процес виникнення та актуалізації різноманітних викликів та ризиків. За цих умов виникає низка методологічних проблем щодо того, як розуміти та досліджувати цілісність особистості та чи вона взагалі можлива за умов таких суспільних змін.

Мета статті – розглянути теоретичні можливості дослідження процесів соціалізації та цілісності особистості в умовах сучасного українського суспільства.

За умов сучасності, коли в соціальному житті підвищується вага саме культурної складової життя соціальних акторів, їх соціалізація все більшою мірою визначається принципом ціннісної орієнтації, що відповідає рисам культурних укладів, в рамках яких відбувається ціннісна зміна.

В якості базового теоретичного припущення для побудови такої аналітичної моделі ми обрали положення висунуте в українській культурології, відповідно до якого сучасне українське суспільство є культурно багатокладним [1,150-159]. Тому соціальні актори формуються в рамках трьох типових соціокультурних укладів, а саме традиційного, модернового (індустріального) та постіндустріального.

Культурний уклад – поняття, що характеризує історично сталі стійкі типові риси порядку побудови та змістовної наповненості нормативно-цінісних конструктів, які притаманні соціальним групам та індивідам, і виражені у матеріальних, ідеальних організаційних та символічних компонентах їх індивідуального та групового життя в умовах конкретного суспільства. Культурний уклад є конкретним історичним явищем, притаманним людській спільноті і характеризується принципами побудови, способами обміну діяльністю,

матеріальною (технологічною) основою, типом цінностей і норм, соціально-історичною та просторово-часовою визначеністю. Розрізняють моноукладні та багатуюкладні суспільства – Україна належить саме до останніх. В залежності від способів суспільного виробництва культурологія виділяє типові культурні уклади – архаїчний, традиційний, модерновий та постмодерновий.

Архаїчний культурний уклад характеризується безпосередньо колективною, позаособистісною, неконцептуалізованою системою цінностей, вираженою у вигляді анімістичних вірувань та відсутністю виокремлених механізмів нормотворчості та нормативного регулювання. Соціальні актори в рамках такого укладу не мають особистісних рис і окремий індивід рефлексує лише процеси власного буття в природі. Соціальні та соціально-психологічні чинники суспільного життя не виступають предметом осмислення. Вважається, що архаїчний уклад проявляється у виключно маргінальних ситуаціях і не є складовою культурних кодів сучасних суспільств.

Традиційний культурний уклад характеризується виокремленою системою ціннісних уявлень, які концептуалізовані у вигляді міфологічних конструктів, що містять в собі абстрактно-особистісну детермінованість, а також наявністю централізованих систем нормотворчості. Соціальний актор формується в системі морально-етичного напруження між тим, як він повинен жити і як він живе відповідно до абстрактних уявлень про добро і зло, соціальне буття рефлексується як предмет утвердження власної благочесності. Самі під цим виміром формуються та здійснюються практично всі форми соціальної поведінки в рамках соціальних інститутів. Соціальний актор «відтворює справедливий стан речей у відповідності до Істини».

Модерновий культурний уклад характеризується опосередкованою колективністю, розподіленою системою концептуалізації ціннісних конструктів, що мають групову детермінованість, наявністю мультицентралізованої нормотворчості. Соціальний актор формується в контексті конструктивістського відношення до реальності – його ціннісні орієнтації є суто прагматичним. Соціальний актор «змінює навколишній світ у відповідності до спільних потреб людства».

Постмодерновий характеризується мережевою формою колективної комунікативної ціннісної творчості та саморегулятивним характером нормативного регулювання. Соціальний актор формується в контексті комунікативних процесів, він є завжди референтом реальності з точки зору реалізації індивідуального буття окремої людини. Соціальний актор «підключається» до процесів соціальної взаємодії, займаючи суто рефлексивну позицію.

Культурні уклади визначають зміст і форми процесів соціалізації у конкретному суспільстві, що включає типи особистостей, рольові набори, рольові дистанції.

В рамках культурних укладів формуються типи соціальних акторів та атрибути їх взаємодії. В залежності від власних парадигмальних установок дослідники розглядають культурний уклад або як одну із складових суспільного життя, що змінюється в процесі цивілізаційних змін, або як фундаментальний чинник цих змін, його рушійну силу. З точки зору наявності культурних укладів розрізняють моноукладні суспільства, в яких з необхідністю відтворюється лише

один тип культурного укладу та багатоукладні суспільства, в яких з необхідністю відтворюються всі три типи культурних укладів. Багатоукладні суспільства можуть тяжіти до централізації та ієрархізації відносин між культурними укладами, а можуть мати відцентрові тенденції та рядопокладеність культурних укладів.

Культура сучасного українського суспільства з цієї точки зору є багатоукладною та характеризується відсутністю ієрархічних відносин між укладами, їх рядопокладеністю. Відтак норми і цінності, характерні для різних культурних укладів, співіснують одні поруч з іншими, утворюють симбіози або породжують суперечності у процесах соціалізації особистості. Наявність культурної багатоукладності є характерною рисою середовища соціалізації в сучасній Україні. Це визначає необхідність дослідження типів становлення цілісної особистості саме крізь призму багатоукладності. Тому необхідно на основі потрактування цінностей в рамках того або іншого культурного укладу здійснити виділення відповідних типових рис різного роду цілісності, дослідження їх взаємодії між собою. (Див. табл. 1)

Таблиця 1 - Відмінності уявлень про складові суспільства відповідно до домінуючого типу культурного укладу, в якому вони соціалізуються

№ з/п	Культурні уклади	Базовий образ суспільства та соціальної структури	Соціально-психологічні ціннісні уявлення соціальних акторів	Нормативні уявлення соціальних акторів	Уявлення щодо соціальної структури
1.	Традиційний	Храм – спільнота людей, об'єднаних єдиними цінностями та вірою	Світ замкнений Основні цінності – статичний порядок, що походить від позалюдської інстанції	Норма – те, що відповідає ідеалу справедливості та добра	Соціальна структура – продовження природного місця людини в світі та історичних традицій
2.	Індустріальний	Виробничий конгломерат – спільнота	Світ недосконалий і не відповідає потребам людини Основні цінності – раціональний людиномірний порядок групового конструювання	Норма – те, що відповідає потребам людини	Соціальна структура – умова реалізації здібностей та можливостей у суспільстві
3.	Постіндустріальний	Мережевий простір поточкових комунікацій між окремими особистостями	Світ відкритий і безмежно мінливий Основні цінності – мінливість, необов'язковість, вільний безвідповідальний доступ	Норма – те, що залежить від конкретної ситуації відносин між людьми	Соціальна структура – нестійка потокова мережа контактів між людьми, що постійно змінюється

Висновки. З метою дослідження характеристик процесів соціалізації особистості в сучасному українському суспільстві можна створити типологізацію ознак типів її цілісності. Для цього можна розширити використану Н. Костенко [2]

типологію, доповнивши її відповідно до ознак описаних вище трьох культурних укладів (див. табл. 2). Виходячи з цього можна емпіричним шляхом виявити характер соціалізації та відповідні типи цілісності особистості, наявні в сучасному українському суспільстві.

Таблиця 2 - Мапа для дослідження типів цілісності особистості відповідно до культурно детермінованого розуміння смислів соціальних цінностей

№ з/п	Ціннісна орієнтація особистості	Смисл в контексті цілісності особистості		
		традиційного типу	модернового типу	постмодернового типу
1.	Сімейне благополуччя	Священне джерело життя і середовище виконання обов'язку з продовження роду	Основа розвитку своїх можливостей, досягнення високого статусу в суспільстві та збереження накопиченого багатства	Важливе середовище повноцінного спілкування і самореалізації, отримання задоволення
2.	Для чого потрібен матеріальний добробут	Необхідна основа буття родини у суспільстві, забезпечення послідовності та цілісності життя людини і суспільства загалом	Засіб і мета розвитку потреб людини та їх задоволення	Необхідна умова і ресурс особистості самореалізації, ресурс для пригод і вражень від життя
3.	Душевний спокій, згода з самим собою	Відповідність принципів власного життя істинним його засадам (релігійним або звичаєвим нормам)	Рівновага між внутрішніми та зовнішніми процесами змін власного життя і життя суспільства	Адекватність взаєморозуміння у ситуації відкритого та вільного обміну думками
4.	Уявлення про справедливість та злагоду	Відповідність практик винагороди-покарання ціннісним ідеалам суспільства	Ефективність взаємодії у відповідності до потреб розвитку суспільства та особистості	Відповідність змін суспільства баченню креативного класу, відсутність репресивних практик та розвиток багатоманітності
5.	У чому полягає Велике кохання	Надане Богом єднання двох людей задля продовження роду	Мистецтво двох людей бути необхідними одне одному протягом життя	Стан найвищого чуттєвого задоволення від взаємного спілкування і проведення вільного часу
6.	В якому разі можливість жити заради власного задоволення є важливою	Коли людина готова для цього – вихована і може надавати позитивний приклад отримання такого задоволення	Коли людина через задоволення отримує компенсацію негараздів власного життя або здійснює саморозвиток	Коли отримання одного задоволення не позбавляє можливості отримувати інші

Подальші дослідження проблеми. Для перевірки цих теоретичних гіпотетичних припущень необхідно провести низку емпіричних досліджень з метою виявлення наявності відмінних за типом соціалізації груп та дослідження їх соціально-психологічних характеристик. Процеси модернізації соціальної

структури суспільства, розвитку системи соціальної роботи, педагогічних практик потребують вироблення рекомендацій з урахуванням отриманого знання щодо різновидів цілісності особистості в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Щербина В. М. Культурна політика України: на зламі тисячоліть // Об'єктивація культуротворення в добу цивілізаційної глобалізації [Текст]: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Богуцький, Г. П. Чміль, – К.: ІКНАМУ, 2012. – с. 150-159.
2. Сміслова морфологія соціуму [Текст] / за ред. Н. Костенко. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2012. – С. 312.

Отримано 15.02.2014 р.